

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۲ / ۴ / ۲۰

۱۳۸۲ / ۴ / ۲۰

دانشگاه تربیت معلم تهران
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران
تهیه مدارک

۱۳۸۲ / ۴ / ۲۰

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
تحت عنوان

بررسی ساختار و محتوای کتاب های ادبیات فارسی عمومی دبیرستان
(متوسطه و پیش دانشگاهی)

استاد راهنما :

دکتر حکیمه دبیران

استاد مشاور :

دکتر محمد غلام

پژوهشگر:

حکمت الله صفری فروشانی

۲۷۴۷۸

اسفند ۱۳۸۱

پارخدايا !

به من توفيق تلاش در شكست ، صبر در نومیدی ، رفتن بی همراه ، كار بی
پاداش ، فداکاری در سكوت ، دین بی دنیا ، عظمت بی نام ، خدمت بی
نان ، ایمان بی ریا و قناعت بی غرور عطا فرما

تقدیم به پدرم :

که با ایمان و اعتماد به نفسش ، توکل و پایداری را به من آموزش داده
است .

و به مادرم :

که با مهربانی و شفقتش مرا در مسیر انسانیت پرورش می دهد .

و به همسرم :

که در آینه ی نگاهش جز عشق موج نمی زند و با صبوری با من می زید و
با بزرگواری فرزندانم را می پرورد .

با سپاسگزاری فراوان :

از آموزش ، راهنمایی و همکاری تمامی استادان گروه زبان و ادبیات فارسی
دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم تهران که با
بزرگواری درس علم ، زندگی و تحقیق را به من آموختند .

و با تقدیر و تشکر بی پایان :

از تلاش های بی دریغ استاد راهنمای این رساله سرکار خانم دکتر
حکیمه دبیران و زحمات دلسوزانه ی استاد مشاور جناب آقای دکتر
محمد غلام که در تمامی مراحل ، بنده را یاری ، حمایت و راهنمایی
کردند.

چکیده

نام و نام خانوادگی: حکمت الله صفری

مقطع: کارشناسی ارشد

رشته و گرایش: زبان و ادبیات فارسی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

استاد راهنما: دکتر حکیمه دبیران

استاد مشاور: دکتر محمد غلام

بررسی ساختار و محتوای کتاب های ادبیات فارسی عمومی دبیرستان (متوسطه

و پیش دانشگاهی)

تاریخ دفاع: ۱۳۸۱/۱۲/۲۰

از زمانی که کتاب های ادبیات فارسی در نظام آموزش و پرورش جدید ایران به عنوان یک ماده ی آموزشی به کار برده شده است، در نقد و بررسی تمام کتاب یا قسمتی از آن، آثاری پدید آمده است. رساله ی حاضر در بررسی «ساختار» و «محتوا»ی چهار کتاب ادبیات فارسی عمومی دبیرستان است که با توجه به جدیدترین چاپ های آن (۱۳۸۰ و ۱۳۸۱ هـ. ش.) نوشته شده است.

منظور از «ساختار» بخش های مقدماتی، میانی و پایانی کتاب هاست که مؤلفان برای ارائه ی مطالب خود تنظیم کرده اند و به همین خاطر در این قسمت «مقدمه ی کتاب ها، درآمدها، مقدمه ی درس، متون، توضیحات، خودآزمایی ها، پیاموزیم ها، آورده اند که و واژه نامه ها» در چهار کتاب بررسی می شود.

در فصل «محتوا» موضوعات «عناصر دینی و مذهبی، مسائل سیاسی و اجتماعی، عشق و عرفان، وطن و ایران، فضایل اخلاقی و ارزش ها و سرنوشت» در چهار کتاب بررسی و در پایان نتایج تحقیق و پیش نهادها در فصلی مستقل تنظیم شده است.

این رساله در چهار فصل «کلیات»، «ساختار»، «محتوا» و «نتایج و پیش نهادها» تنظیم گردیده است.

در این رساله سعی شده است که بخش های گوناگون «ساختاری» و «محتوایی» کتاب ها توصیف و «محاسن» و «معایب» آنها تبیین شود. در بررسی «معایب» پیش نهادهایی طرح شده است.

فهرست منابع

۱.....	مقدمه
فصل اول: کلیات	
۱.....	نظام آموزش و پرورش
۱.....	تعریف آموزش و پرورش
۲.....	تعریف نظام آموزش و پرورش
۲.....	کارکردهای نظام آموزش و پرورش
۳.....	تعریف آموزش و پرورش دوره ی متوسطه
۳.....	اهمیت آموزش و پرورش دوره ی متوسطه
۳.....	ویژگی های مهم دانش آموزان متوسطه
۴.....	بافت و ساختار آموزشی دوره ی متوسطه
۵.....	مواد آموزشی
۵.....	کتاب درسی
۶.....	کتاب های زبان و ادبیات متوسطه
۸.....	ساختار کتاب درسی
۱۰.....	محتوا
۱۰.....	اهمیت محتوا
۱۱.....	محتوا و روش
۱۱.....	محتوا و توان فراگیران
۱۱.....	محتوا و زمان

۱۲.....	محتوا و سودمندی
۱۲.....	محتوا و ارتباط عمودی
۱۲.....	کتاب های مورد بررسی
فصل دوم : ساختار	
۱۶.....	ساختار کتاب های ادبیات
۱۷.....	بخش مقدماتی
۱۷.....	طرح روی جلد
۱۸.....	صفحه ی آغاز و عنوان کتاب
۲۰.....	مشخصات کتاب
۲۱.....	عکس امام خمینی (ره)
۲۲.....	فهرست کتاب ها
۲۵.....	مقدمه ها
۳۳.....	اهداف کلی کتاب ادبیات فارسی
۳۶.....	بخش میانی کتاب ها
۳۶.....	قسمت های بخش میانی
۳۶.....	فصل ها
۴۰.....	اهداف کلی فصول
۴۲.....	بخش های فصل
۴۲.....	درآمدها
۵۷.....	درس ها
۵۸.....	مقدمه های درس ها
۶۳.....	بخش میانی (درس ها)
۶۴.....	انواع متن
۸۵.....	توضیحات

۹۷	خود آزمایی
۱۰۶	بیاموزیم
۱۱۴	آورده اند که
۱۱۵	شعر حفظی
۱۱۶	مناجات
۱۱۷	بخش پایانی
۱۲۴	واژه نامه
۱۳۸	بخش زبان

فصل سوم : محتوا

۱۷۰	ادبیات چیست ؟
۱۷۲	عناصر دینی و مذهبی
۱۸۱	مسائل سیاسی و اجتماعی
۱۸۹	عشق و عرفان
۲۰۱	وطن و ایران
۲۱۳	فضایل اخلاقی و ارزش ها
۲۲۱	سرنوشت

فصل چهارم : نتایج و پیش نهادها

۲۲۶	درباره ی نتایج و پیش نهادها
۲۲۶	نتایج فصل کلیات
۲۲۷	نتایج فصل ساختار
۲۳۴	نتایج فصل محتوا
۲۳۸	پیش نهادها
۲۴۲	فهرست منابع

مقدمه

مقدمه

آموزش ادبیات فارسی دری از زمان پیدایی آن به طور رسمی و غیر رسمی در بین فارسی زبانان رایج بوده است. با ظهور شاهکارهایی چون «شاهنامه فردوسی»، «گلستان و بوستان سعدی»، «دیوان حافظ» و... این آموزش در مراکز رسمی و غیر رسمی بازاری پر رونق تر به خود می گیرد. آموزش ادبیات به شیوه های سنتی تا اوایل قرن حاضر کاربرد فراوانی داشته است و مراکز آموزشی رسمی چند اثر منشور یا منظوم مشهور ادب فارسی را به فراگیران خود آموزش می داده اند. در کنار آموزش شاهکارهای ادب فارسی که جهت آشنا شدن با ماهیت و مفاهیم ادبیات فارسی بوده است کتاب های دیگری چون «نصاب الصبیان» برای آموزش دانش های ادبی استفاده شده است.

از اوایل قرن حاضر علم آموزی در ساختاری «نوین» پدیدار می شود و «آموزش» و «پرورش» در قالب یک نهاد دولتی شکل می گیرد و به دنبال آن قوانین و قواعدی بر نظام آموزش و پرورش حاکم می شود. یکی از قواعد و قوانین آن به وجود آمدن ماده ای آموزشی به نام «کتاب درسی» است و این نیاز شامل مقوله های زبان و ادب فارسی هم می شد.

هرچند که با تأسیس «دارالفنون» مواد آموزشی، در شکل کتاب های درسی پدیدار می شود، اما گسترده ترین تلاش ها در این زمینه به تأسیس مدارس در دیگر شهرها بر می گردد که آن مدارس به عنوان نهاد نیازمند به «کتاب درسی» باید نیاز خود بر آورده می کردند و

وظیفه بر طرف کردن مشکل ، به عهده نهاد مرکزی در تهران بود . به همین دلیل بزرگانی از رشته های گوناگون برای انجام دادن این مهم انتخاب شدند . همچنین است در رشته ی زبان و ادبیات فارسی .

درباره ی مقوله های « زبان و ادبیات فارسی » کتاب های فراوانی تألیف شد . که در کتاب های بیست سال اول نام بزرگانی چون عبدالعظیم قریب ، بدیع الزمان فروز انفر و رشید یاسمی را در گروه مؤلفان می توان دید . هر کدام از آن کتاب ها ، بازگو کننده ی سلیقه های گوناگون مؤلفان است که با انتخاب متون ، آن را نشان داده اند . ویژگی مشترک تمام آن کتاب ها ، انتخاب متونی از آثار نظم و نثر کهن ایران است . بعضی از این کتاب ها آمیخته ای از متون گوناگون می بود و بعضی دیگر یک متن خاص مثل گزیده مسعود سعد به کوشش رشید یاسمی .

تألیف کتاب های « زبان و ادبیات » فارسی ، به تقلید از گذشتگان در بعضی از موارد با اندکی اصلاحات تا سال ۱۳۵۷ هجری شمسی ادامه پیدا کرد . با دگرگونی های سیاسی که در ایران صورت گرفت در ساختار و محتوای کتاب ادبیات هم تحولاتی به وجود آمد . این تحولات با رخ دادن « جنگ ایران و عراق » بیشتر نمود کرد .

تحولات محتوایی کتاب های ادبیات بعد از انقلاب اسلامی بیشتر در آورده شدن موضوعات انقلاب و جنگ و موضوعات خاص مذهبی بود . این تحولات با آمدن اشعار و نوشته های کسانی چون نصر الله مردانی ، سپیده ی کاشانی ، آیت الله مطهری و بعضی شاعران و نویسندگان انقلابی دیگر خود را نشان داد .

در کنار موضوعات مذکور ، همان شیوه ی گذشتگان یعنی انتخاب متونی از آثار منظوم و منثور قدیم ادامه پیدا کرد . تا این که در سال ۱۳۷۴ « دفتر برنامه ریزی و تألیف کتاب های درسی ، اصلاح کتاب های زبان ادبیات فارسی مقطع متوسطه را در برنامه های خود گنجانند و شورای برنامه ریزی و تألیف کتاب های فارسی و متوسطه را موظف کرد تا در « تداوم تغییر بنیادین » کتاب های فارسی دوره راهنمایی ، به تدوین اهداف ، محتوا و نظام

کتاب های زبان و ادبیات پردازد و تجربه ی موفق کتاب های فارسی راهنمایی و کتاب های زبان فارسی و ادبیات فارسی پیش دانشگاهی را چراغ راه تألیف کتابهای تازه سازد.^۱»

کتاب های ادبیات راهنمایی از زمان شکل گیری دوره راهنمایی به همان شکل و شمایل کتاب های دبیرستانی تألیف می شد فقط از نظر کمیّت و کیفیت در درجه ای پایین تر قرار داشت. در سال ۱۳۷۱ تغییراتی در ساختار و محتوای کتاب های ادبیات این دوره صورت گرفت. دفتر برنامه ریزی و تألیف کتاب های درسی در نظر داشت که این اصلاحات را تا پایان دوره ی متوسطه ادامه دهد. اما قبل از این که این اصلاحات به مقطع متوسطه برسد بر اساس نظام ترمی، دوره ای یک ساله به نام «پیش دانشگاهی» ایجاد شد و در پی ایجاد این دوره اولین کتاب اصلاح شده ی دوره ی دبیرستان تألیف شد.

برای این دوره یک کتاب عمومی به نام «زبان فارسی» که در سال های بعد زبان و ادبیات فارسی شد برای تمام دانش پژوهان پیش دانشگاهی تألیف شد. غیر از این کتاب دو عنوان به نام های «ادبیات فارسی تخصصی» و «عروض و قافیه و نقد ادبی» برای دانش آموزان رشته ی ادبیات و علوم انسانی تألیف شد.

در کتاب زبان فارسی یا زبان و ادبیات فارسی ویژگی های دیده شد که در کتاب های قبلی وجود نداشت «فصل بندی ها، در آمدها، خود آزمایی ها و داشتن متون ادبیات معاصر و جهان» از ویژگی های تازه این کتاب بود. بعد از آن در سال های بعدی در هر سال یک کتاب تألیف شد که دانش آموز ادامه ی کتاب های اصلاح شده ی راهنمایی را روبروی خود می دید. این کتاب ها عبارت بودند از «ادبیات ۱ و ۲»، ادبیات ۳ و ۴ و ادبیات ۵». غیر از این کتاب ها در مقوله های دستوری، زبان شناسی، املائی و انشایی کتاب هایی با عنوان «زبان فارسی» برای هر سال تحصیلی تألیف شدند و همچنین

۱. گروه مولفان، ادبیات (۱)، ص اول مقدمه

کتاب های « تاریخ ادبیات ایران و جهان ، « آرایه های ادبی » و « ادبیات فارسی ۵ تخصصی » برای دانش آموزان ادبیات و علوم انسانی تألیف شد .

در سال های بعدی با بر چیده شدن « نظام ترمی » و آمدن « نظام سالی واحدی » عناوین بعضی از کتاب ها اصلاح شد و کتاب های ادبیات عمومی با عناوین « ادبیات فارسی (۱) ، ادبیات فارسی (۲) ، ادبیات فارسی (۳) و زبان و ادبیات پیش دانشگاهی » با کمی اصلاحات در سال های اخیر به چاپ رسید .

در پی انتشار هر نوشته ای نقد و بررسی هایی به وجود می آید و موضوع این رساله هم در بررسی یکی از کتاب های قابل توجه و ارزشمند به نام « کتاب های ادبیات دبیرستان » است . از روزی که با اولین اثر از مجموعه کتاب های تألیف شده یعنی کتاب ادبیات پیش دانشگاهی روبرو شدم ، اشکالاتی در ساختار و محتوای آن به نظر رسید و در سال های بعد با آمدن کتاب های ادبیات متوسطه ، آن ها بیشتر شد . در هر سال تحصیلی با تکرار مطالب کتاب ها در یافتن محاسن و معایب مطلب جدیدی به ذهن می رسید تا این که موضوع رساله خود را در این باره برگزیدم .

از زمانی که کتاب های ادبیات فارسی در نظام آموزش و پرورش جدید ایران به عنوان یک ماده ی آموزشی به کار برده شده است طبعاً در نقد و بررسی تمام کتاب یا قسمتی از آن ، آثاری پدید آمده است . تنها اثر مستقلی که درباره ی کتاب های ادبیات فارسی بعد از انقلاب اسلامی به وجود آمده است ، رساله ای است از خانم شکوفه ی شهیدی که کتاب های ادبیات فارسی دوره های ابتدایی ، راهنمایی و متوسطه ی دهه ی هفتاد بررسی شده است . او در این رساله ، بیشتر بر نقص ارائه ی متون کهن در کتاب ها اشاره دارد و پیش نهادهایی در ارائه ی بهتر دروس مطرح می کند .

غیر از رساله ی مذکور در مجلات رشد (آموزش زبان و ادبیات فارسی) و کتاب ماه (فلسفه و ادبیات) مقاله هایی درباره ی کتاب های تازه تألیف شده ی زبان و ادبیات فارسی آمده است . این مقاله ها در بررسی کلی کتاب ها ، مطالبی را اجمالی مطرح